

ANNA JAWORSKA-WIELOCH
Uniwersytet Śląski

 <https://orcid.org/0000-0002-1209-4433>

Zamiar „z góry powzięty” w rozumieniu art. 12 k.k. – wybrane uwagi

Abstract: The concept of the so-called “continuous offence” has been hotly debated for years, both by legal academics and in doctrinal writings. This paper addresses one of the most controversial grounds for regarding a prohibited act as a continuous offence, i.e. acting with premeditated intent. Basing a key criterion for considering an act a continuous offence on the subjective side of the offence has made it impossible to work out clear-cut criteria for establishing that an offender acted with premeditated intent, even though the concept of continuous offence has been employed for over twenty years now.

Keywords: continuous offence, Article 12 of Polish Criminal Code, premeditated intent, single and multiple acts

Konstrukcja czynu ciągłego, nie posiadająca swojego odpowiednika we wcześniejszych kodeksach karnych, została wprowadzona do ustawodawstwa karnego wraz z wejściem w życie k.k. z 1997 r. Z uwagi na obowiązywanie tej instytucji od ponad 20 lat w doktrynie i judykaturze zarysowały się już główne problemy związane ze stosowaniem tej dość sztucznej konstrukcji prawnej¹, w dalszym ciągu budzącej w doktrynie i judykaturze wiele wątpliwości.

Za jeden z wiodących problemów w praktyce orzeczniczej, związanych ze stosowaniem art. 12 k.k., uznać należy ustalenie wypełnienia przez sprawcę warunku podjęcia zachowania „w wykonaniu z góry powziętego zamiaru”. Przesłanka ta, odwołująca się do kryterium subiektywnego, stanowi innowacyjny element konstrukcji czynu ciągłego, co jednak nie oznacza, że jest zupełną nowością. Jakkolwiek w k.k. z 1969 r.² nie zde-

¹ Zob. Z. KUKUŁA: *Czyn ciągły w świetle praktyki orzeczniczej*. WPP 2014, nr 4, s. 2.

² Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r., Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

finiowano pojęcia przestępstwa ciągłego, to w doktrynie wskazywano, że sprawca takiego przestępstwa winien działać w wykonaniu „tego samego zamiaru”. Rozumiano pod tym pojęciem sytuacje faktyczne, w których przestępca mógł mieć z góry powzięty zamiar popełnienia pewnej całości przestępczej bądź też w początkowanej fazie zamierzać dokonać tylko pewnego fragmentu, później zaś, już w trakcie działania lub po jego zakończeniu, powstawał u niego ten sam zamiar, np. dopuszczenia się kradzieży z pustego domu, choć w żadnym momencie nie obejmował on całości³. Kodeks karny z 1997 r. sformułował w tym zakresie znacznie bardziej restrykcyjne wymogi. Obecnie k.k. stanowi bowiem jednoznacznie, że zamiar ma być ten sam, a nie taki sam, i to z góry powzięty. Rodzi to konieczność uwzględnienia znamion strony podmiotowej, w szczególności zaś psychicznego stosunku sprawcy do realizowanych przez niego zachowań⁴. Bywa to utrudnione chociażby z tego powodu, że należałoby przeniknąć do procesu motywacyjnego oskarżonego, co w wielu sytuacjach nie będzie do końca możliwe⁵.

Przesłanka podejmowania zachowań w wykonaniu „z góry powziętego zamiaru” jest wysoce problematyczna do udowodnienia, a w dodatku ma kluczowe znaczenie dla możliwości przypisania sprawcy działania w warunkach czynu ciągłego. To właśnie zamiar spina bowiem w jedną klamrę wszystkie podejmowane zachowania⁶. Z tego względu warto ponownie rozważyć najważniejsze problemy interpretacyjne, które sformułowano w zakresie ustalania spełniania tego warunku od momentu wejścia w życie k.k. z 1997 r.

W pierwszej kolejności zauważyć należy, iż nie budzi sporów, że przesłanka podjęcia zachowań w wykonaniu „z góry powziętego zamiaru” wyklucza możliwość objęcia czynem ciągłym zachowań nieumyślnych⁷. Zamiar winien być rozumiany zgodnie z art. 9 § 1 k.k.⁸, tj. sprawca winien chcieć popełnić czyn lub przewidując możliwość jego popełnienia, godzić się na to. O ile na pewno sprawca dla przypisania mu przestępstwa w warunkach art. 12 k.k. może chcieć popełnić dwa lub więcej zachowania składające się na czyn ciągły, to już sporna jest możliwość popełnienia

³ P. KARDAS: *Przestępstwo ciągłe w prawie karnym materialnym*. Kraków 1999, s. 281–282.

⁴ *Ibidem*, s. 275.

⁵ Zob. Z. KUKUŁA: *Czyn ciągły...*, s. 3.

⁶ *Ibidem*, s. 7.

⁷ Tak wyr. SN z dnia 4 grudnia 2008 r., III KK 242/08. BPK 2009, nr 1; wyr. SN z dnia 26 marca 1999 r., IV KKN 28/99. Prok. i Pr. – wkł. 1999/10/2.

⁸ Wyr. SN z dnia 26 marca 1999 r., IV KKN 28/99. Prok. i Pr. – wkł. 1999/10/2; P. KARDAS. W: *Kodeks karny. Część ogólna*. T. I: *Komentarz do art. 1–52*. Red. W. WRÓBEL, A. ZOLL. Warszawa 2016, s. 225; Ł. POHL. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. R. STEFAŃSKI. Warszawa 2018, s. 200.

takiego przestępstwa z zamiarem ewentualnym. Rozchodzi się o rozstrzygnięcie, czy sprawca na takie zachowania może się wyłącznie godzić⁹, albowiem pojawiły się stanowiska, że konstrukcja czynu ciągłego wyklucza jego popełnienie z zamiarem ewentualnym¹⁰. M. Budyn-Kulik omawiając powyższą kwestię, wskazała, że dopuszczenie zamiaru ewentualnego jest rozwiązaniem o tyle nieszczęśliwym, że zamiar ewentualny towarzyszy zawsze innemu, głównemu zamiarowi¹¹. Wydaje się jednak, że nie może to wykluczać możliwości objęcia czynem ciągłym zachowań podjętych z zamiarem ewentualnym. Nie ma bowiem przeszkód, by sprawcy towarzyszyło kilka zamiarów, sytuowanych w sferze motywacyjnej, z których przynajmniej jeden będzie „z góry powziętym zamiarem” w rozumieniu art. 12 k.k.

W doktrynie pojawiły się również głosy dopuszczające zastosowanie art. 12 k.k. względem czynów o mieszanej stronie podmiotowej¹². Rozwiązanie takie budzić musi wątpliwości, albowiem konstrukcja mieszanej strony podmiotowej dotyczy zwykle takich stanów faktycznych, w których sprawca obejmuje swoją umyślnością jedynie działanie bądź zaniechanie, zaś następstwo takiego czynu sytuowane jest poza jego zamiarem (zob. art. 9 § 3 k.k.). Trudno sobie w konsekwencji wyobrazić, by sprawca z góry powziętym zamiarem obejmował szereg umyślnych zachowań, wywołujących nieumyślne następstwa. Czy można na przykład objąć czynem ciągłym dwa pobicia tej samej osoby, w których następstwem jednego był ciężki uszczerbek na zdrowiu, zaś drugiego śmierć człowieka? Wydaje się, że takiemu stanowisku sprzeciwia się konstrukcja czynu ciągłego, wymagająca obejmowania swoim zamiarem wszystkich zachowań mających zostać objętych czynem ciągłym. O ile zwykle przy instytucjach stawiających wymóg umyślności warunek ten uznaje się za spełniony przy czynach o mieszanej stronie podmiotowej¹³, w tym przypadku wydaje się, że jest inaczej. Istotą czynu ciągłego jest bowiem obejmowanie z góry powziętym zamiarem wszystkich zachowań wchodzących w jego skład. Jeżeli jedno lub kilka z nich wywołuje nieumyślne następstwa, istotne dla prawidłowej kwalifikacji czynu, to warunek działania z góry powziętym

⁹ Tak post. SN z dnia 12 kwietnia 2007 r., WZ 7/07. OSNwSK 2007/1/817; P. KARDAS. W: *Kodeks karny. Część ogólna*. T. I..., s. 226.

¹⁰ J. LACHOWSKI. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. V. KONARSKA-WRZOSEK. Warszawa 2016, s. 98–99.

¹¹ M. BUDYN-KULIK: *Umyślność w prawie karnym i psychologii*. Warszawa 2015, s. 512 i nast.

¹² S. ŻÓŁTEK. W: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*. Red. M. KRÓLIKOWSKI, R. ZAWŁOCKI. Warszawa 2017, s. 349; M. GAŁĄZKA. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. A. GRZEŚKOWIAK, K. WIAK. Warszawa 2019, s. 158.

¹³ Zob. np. J. LACHOWSKI: *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*. Warszawa 2010, s. 328.

zamiarem nie zostaje spełniony, albowiem sprawca nie chciał ani nie godził się na fragment zachowania, który potencjalnie miałby zostać objęty czynem ciągłym.

Ustalenie, że sprawca miał zamiar popełnienia czynu, nie wystarcza do objęcia poszczególnych zachowań klamrą czynu ciągłego. Musi zostać udowodnione, że sprawca miał z góry powzięty zamiar dokonania pewnej całości przestępnej¹⁴, tj. że obejmował zamiarem wszystkie zachowania, które składają się na czyn¹⁵. Kodeks karny jednoznacznie stanowi, że zamiar ma być powzięty z góry¹⁶. Ustawodawca wytyczył więc moment czasowy, w którym najpóźniej musi występować zamiar obejmujący wszystkie zachowania mające zostać objęte czynem ciągłym, tj. początek pierwszego zachowania składającego się na taki czyn¹⁷. Zamiar nie może pojawiać się sukcesywnie ani odnawiać się na kolejnych etapach, nawet gdyby miał identyczną postać¹⁸ bądź pojawiałby się sukcesywnie przy podejmowaniu każdego kolejnego zachowania¹⁹. Zamiar powinien być bowiem ten sam, a nie taki sam²⁰.

Brak możliwości uznania przesłanki działania „z góry powziętym zamiarem” za wypełnioną w sytuacji pojawienia się zamiaru odnawialnego nie jest jednak przyjmowany bezkrytycznie. Teza taka była dość konsekwentnie prezentowana w judykaturze. W wyroku Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1999 r.²¹ wskazano, że nie spełnia kryteriów czynu ciągłego przypadek, w którym poszczególne zachowania sprawcy nie zostały objęte jednym, z góry powziętym zamiarem, lecz zostały dokonane z identycznym zamiarem, takim samym w odniesieniu do każdego zachowania, lecz nieistniejącym z góry, a pojawiającym się sukcesywnie przy podejmowaniu każdego kolejnego zachowania. Nie jest przy tym możliwe, by czyn ciągły został popełniony w zamiarze odnawialnym, zamiar sprawcy choć

¹⁴ P. KARDAS: *Przestępstwo ciągłe w prawie karnym materialnym...*, s. 281.

¹⁵ M. MARASZEK: *Glosa do wyroku s. apel. z dnia 19 września 2013 r., II AKA 268/13.* LEX/el 2014.

¹⁶ Wyr. SN z dnia 10 marca 2013 r., WA 10/13. LEX nr 1347915; wyr. SA w Katowicach z dnia 31 października 2012 r., II AKA 441/12. LEX nr 1236452.

¹⁷ Wyr. SN z dnia 14 czerwca 2010 r., IV KK 65/10. OSNwSK 2010/1/1191; wyr. SN z dnia 9 grudnia 2009 r., V KK 290/09. LEX nr 553738; wyr. SA w Katowicach z dnia 30 marca 2006 r., II AKA 80/06. LEX nr 191757; wyr. SN z dnia 22 listopada 2001 r., V KKN 544/99. LEX nr 558340; post. SN z dnia 3 października 2010 r., V KK 96/11. LEX nr 1044083.

¹⁸ M. DĄBROWSKA-KARDAS, P. KARDAS: *Czyn ciągły i ciąg przestępstw w kodeksie karnym z 1997 r., Nowe Kodyfikacje Karne. Krótkie komentarze. Ministerstwo Sprawiedliwości. Departament Kadr i Szkolenia.* Warszawa 1998, z. 20, s. 42.

¹⁹ Tak wyr. SN z dnia 26 marca 1999 r., IV KKN 28/99. Prok. i Pr. – wkł. 1999/10/2.

²⁰ S. ŻÓŁTEK. W: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116...*, s. 349.

²¹ Wyr. SN z dnia 26 marca 1999 r., IV KKN 28/99. Prok. i Pr. – wkł. 1999/10/2; zob. też post. SN z dnia 17 grudnia 2014 r., II KK 325/14. KZS 2015/4/12.

w ogólnym zarysie winien obejmować zachowania składające się na czyn zabroniony²². W doktrynie pogląd ten spotkał się z głosami krytycznymi – skoro sprawca podjął zasadniczą decyzję i dąży do osiągnięcia rezultatu, automatycznie podświadomie włącza do niego także te sytuacje, które do niego pasują, choć pojawiły się później²³. Rzecz jednak w tym, że ustawodawca wyraźnie odróżnia „z góry powzięty zamiar” od „wykorzystania takiej samej sposobności”, co wyraźnie wyodrębnił zarówno w k.k. (art. 12 i 91 k.k.), jak i w Kodeksie karnym skarbowym (art. 6).

Nie można więc utożsamiać „z góry powziętego zamiaru” z występowaniem każdej nadarżającej się okazji, którą sprawca wykorzystuje do popełnienia czynu zabronionego²⁴. Podobnie nie są czynem ciągłym zachowania podjęte w wykorzystaniu sposobności, spowodowane tym samym zamiarem, lecz niepodjęte z góry²⁵. Rzecz jednak w tym, że odróżnienie w praktyce „z góry powziętego zamiaru” od „wykorzystania takiej samej sposobności” może nastęrczać pewnych trudności. O ile pierwszy z tych warunków wiązany jest ze stroną podmiotową sprawcy, drugi ma charakter przedmiotowy²⁶. Są to okoliczności zewnętrzne, tworzące możliwość i powtarzający się kontekst, w którym realizowane są kolejne zachowania sprawcy, nieznanujące odzwierciedlenia w znamionach stanowiącego podstawę kwalifikacji typu lub typów przestępstw²⁷.

Aby uzmysłowić sobie problemy związane z odróżnieniem tych dwóch warunków, można przywołać przykład dwóch sprawczyń, które wjechały windą na najwyższe piętro w wieżowcu. Budynek ten miał zamykane korytarze prowadzące do pojedynczych mieszkań i z tego względu część lokatorów przechowywała obuwie w szafkach usytuowanych na korytarzach. Sprawczynie systematycznie schodziły schodami na dół, sprawdzając po kolei, czy korytarz prowadzący do mieszkań jest otwarty. Jeżeli tak było, wchodziły do środka i sprawdzały, czy w szafkach z obuwem znajdują się markowe pary butów (jeśli tak było, kradły je). Powstaje pytanie, czy sprawczynie działały z góry powziętym zamiarem (kradzieży tylu par markowego obuwia, ile to możliwe), czy też z wykorzystaniem takiej samej sposobności, tj. pozostawienia przez lokatorów otwartych drzwi. Wydaje się, że w tym stanie faktycznym właściwa jest pierwsza z odpowiedzi. Sprawczynie wjechały na najwyższe piętro bloku z zamiarem kra-

²² Post. SN z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/05. OSNKW 2006/5/50.

²³ M. BUDYN-KULIK: *Umysłność w prawie karnym i psychologii...*, s. 511.

²⁴ Wyr. SA w Łodzi z dnia 25 października 2012 r., II AKa 222/12. LEX nr 1237095.

²⁵ Zob. wyr. SA w Katowicach z dnia 31 października 2012 r., II Aka 222/12. KZS 2013/3/93.

²⁶ Tak P. KARDAS. W: *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*. Red. W. WRÓBEL. Kraków 2015, s. 662.

²⁷ Ibidem, s. 663, jak i przywołana tam literatura.

dzieży tyłu sztuk obuwia, ile będzie możliwe. Swoją czyn miały realizować w tym samym miejscu i czasie. Tymczasem wykorzystanie takiej samej sposobności kojarzy się bardziej z określonym kontekstem sytuacyjnym, w którym sprawca dopuszcza się czynów karalnych, niemożliwym z góry do usytuowania w miejscu lub w czasie.

Art 12 k.k. nie wspomina o znamieniu jednorodności zachowań składających się na czyn ciągły²⁸. Może więc odnosić się do czynów opisywanych w różnych przepisach, o ile przyświeca im ten sam zamiar²⁹, na przykład użycie fałszywego dokumentu w celu dokonania oszustwa³⁰. Za takim stanowiskiem przemawiają również względy systemowe – o ile przy ciągu przestępstw ustawodawca wymagał pierwotnie, by przestępstwa były popełnione w podobny sposób, a obecnie warunek ten zastąpiono inną przesłanką przedmiotową, tj. wykorzystaniem takiej samej sposobności, w art. 12 k.k. podobnych podstaw nie sformułowano.

Zarysowany powyżej pogląd nie spotkał się jednak z powszechną akceptacją. Zdarzają się bowiem judykaty wymagające jednorodności zachowań składających się na czyn ciągły – nie tyle w aspekcie przepisu naruszonego przez konkretne zachowania mające zostać objęte zakresem stosowania art. 12 k.k., co w zakresie naruszenia tego samego dobra prawnego³¹. Przy takiej koncepcji czynem ciągłym mogą być objęte jedynie zachowania naruszające tożsame dobro prawne.

Konstrukcji z art. 12 k.k. bywa stawiany i surowszy warunek, tj. że zachowania wchodzące w skład czynu ciągłego winny naruszać tę samą normę. Tytułem przykładu Sąd Apelacyjny w Gdańsku wskazał w wyroku z dnia 17 września 2009 r.³², iż nie da się wykluczyć, że może chodzić o zachowania typu podstawowego, uprzywilejowanego i kwalifikowanego, a także o formy zjawiskowe lub stadialne jednego typu przestępstwa, jak również przyjęcie kumulatywnego zbiegu przepisów ustawy, gdy jedno zachowanie jednocześnie wyczerpuje znamiona kilku przepisów. W przywołanym judykacie zaznaczono, że jeżeli odrębne zachowania realizują odrębne typy przestępstw, to nie łączy ich z góry powzięty zamiar, lecz tylko osoba sprawcy, albowiem z góry powzięty zamiar, o którym mowa w art. 12 k.k., musi dotyczyć tego samego czynu. Wydaje się jednak, że k.k. warunku takiego w żadnym miejscu nie stawia. Wprawdzie w doktrynie próbowało wyprowadzać potrzebę jednorodności zachowań z przesłanki

²⁸ Zob. M. MAŁECKI: *Trzy problemy z czynem ciągłym. Glosa do wyroku sądu apelacyjnego z dnia 17 września 2009 r., II AKa 181/09*. GSP 2011, z. 2, s. 167 i nast.

²⁹ Wyr. SA w Katowicach z dnia 23 marca 2011 r., II AKa 468/10. KZS 2011/9/86.

³⁰ Wyr. SN z dnia 4 sierpnia 2010 r., III KK 37/10. BPK 2010, nr 5, poz. 4.

³¹ Tak M. KULIK, A. WĄSEK. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. M. FILAR. LEX/el 2016 (komentarz do art. 12 k.k.).

³² Sygn. akt II AKa 181/09. LEX nr 563030.

z góry powziętego zamiaru (tj. że treść zamiaru przy realizacji poszczególnych zachowań musi być taka sama)³³, jednak art. 12 k.k. nie formułuje jednoznacznie takiego warunku. Powstaje więc pytanie, czy celowościowe wyprowadzanie przytoczonego wymogu nie narusza funkcji gwarancyjnej prawa karnego. Za takimi wątpliwościami stoją także względy systemowe. Otóż zastosowana przy czynie ciągłym konstrukcja jednoczynowa powoduje, że możliwe jest stosowanie zasady kumulatywnego zbiegu przepisów zawartej w art. 11 § 2 i 3 k.k. w sytuacji, gdy poszczególne jednostkowo zachowania składające się na niego wyczerpują znamiona różnych przepisów³⁴. Skoro dopuszcza się możliwość naruszenia przez sprawcę jednym zachowaniem więcej niż jednego przepisu, to tym bardziej należy otworzyć taką możliwość przy naruszeniu większej liczby norm.

Jednym z bardziej nurtujących zagadnień dotyczących czynu ciągłego jest kwestia stopnia skonkretyzowania zamiaru, który składać ma się na czyn ciągły. W orzecznictwie wskazywano, że zamiar winien chociaż w ogólnych zarysach obejmować wykonanie wszystkich czynności składających się na czyn ciągły³⁵. Nie musi przy tym przewidywać liczby takich zdarzeń, wystarczy założenie podejmowania ich sukcesywnie w krótkich odstępach czasu, korzystając z każdej nadarzającej się okazji³⁶. Tytułem przykładu można wskazać na sprawców planujących włamanie do garaży. Nietrudno zgadnąć, że nie projektują oni przed czynem szczegółowo liczby pomieszczeń garażowych, do których uda się im włamać, jak również nie określają precyzyjnie przedmiotu czynności wykonawczej, który ma być przedmiotem ich zaboru. Zwykle strona podmiotowa ich zachowania rysuje się dużo bardziej ogólnie – będą kraść tak długo, jak długo nikt ich nie spłoszy, nie zabiorą satysfakcjonującej ich liczby przedmiotów bądź nie nastaną inne okoliczności zniechęcające ich do kontynuowania akcji przestępczej. Wydaje się jednak, że tak ogólny zamiar jest wystarczający do przyjęcia wypełnienia znamienia podjęcia zachowań „w wykonaniu z góry powziętego zamiaru”. Wiedzą bowiem, kiedy i gdzie dopuszczą się czynów godzących w porządek prawny, mając świadomość wypełnienia znamion konkretnego typu czynu zabronionego.

Wydaje się, że wymagane dla przyjęcia art. 12 k.k. dookreślenie treści zamiaru przedstawia się różnie, w zależności od rodzaju przestępstwa

³³ Tak J. LACHOWSKI. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. V. KONARSKA-WRZOSEK. LEX/el 2018 (komentarz do art. 12 k.k.).

³⁴ Zob. wyr. SA w Poznaniu z dnia 25 października 2012 r., II AKa 210/12. LEX nr 1316255.

³⁵ Zob. post. SN z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/05; wyr. SA w Białymstoku z dnia 29 listopada 2012 r., II AKa 204/12; wyr. SA w Katowicach z dnia 31 października 2012 r., II AKa 441/12.

³⁶ Por. post. SN z dnia 14 czerwca 2010 r., IV KK 65/10. OSNwSK 2010/1/1151; wyr. SN z dnia 24 stycznia 2006 r., III KK 231/06. OSNwSK 2007/1/287.

i planowania go w czasie. Intuicyjnie można założyć, że przykładowo przestępstwa seksualne mogą być mniej precyzyjnie zakreślone w umyśle sprawcy aniżeli przestępstwa przeciwko mieniu. Ojciec wykorzystujący seksualnie córkę nie musi z góry planować dni tygodnia, w których to nastąpi, wystarczy pewien kontekst sytuacyjny, przykładowo nieobecność żony. Tymczasem przy przestępstwach przeciwko mieniu wydaje się, że istniejący u sprawcy zamiar kradzieży, bez skonkretyzowania go co do miejsca i czasu, nie jest okolicznością wystarczającą dla przyjęcia czynu ciągłego. Podobnie inny stopień konkretyzacji jest wymagany w zależności od długości odcinka czasowego, na którym podejmowane mają być zachowania wchodzące w czyn ciągły. Zasadniczo im bardziej czyn ma zostać rozciągnięty w czasie, tym mniej precyzyjnie może być sformułowany zamiar czynu zabronionego³⁷.

Należy więc zadać pytanie o wymagany stopień konkretyzacji zachowań składających się na czyn ciągły. Niewątpliwie należy wykluczyć „z góry powzięty zamiar” w sytuacjach, w których sprawcy rysuje się jedynie ogólny projekt dopuszczenia się dwu lub więcej różnych czynów zabronionych³⁸, względnie ogólny plan prowadzenia działalności przestępczej³⁹. Działaniem w wykonaniu z góry powziętego zamiaru nie jest więc zwykły plan uczynienia sobie z popełniania przestępstw źródła stałego dochodu, o ile takiemu zamysłowi nie towarzyszą bardziej skonkretyzowane plany.

Ustalając, że z jednej strony zamiaru sprawcy nie można utożsamiać z jakąś bliżej nieokreśloną, generalną akceptacją możliwości popełnienia w przyszłości czynów zabronionych, czy też wykorzystywania tej samej, powtarzającej się sposobności popełnienia takich czynów⁴⁰, a z drugiej strony, że nie można wymagać, aby sprawca dokładnie przewidywał, ile i jakich zachowań popełni⁴¹, powstaje pytanie, jak sformułować przesłanki, aby uznać je za wystarczające dla przypisania sprawcy działania „z góry powziętym zamiarem”.

W orzecznictwie wskazywano, że warunkiem przyjęcia czynu ciągłego jest wykazanie, że sprawca w chwili podejmowania pierwszego zachowa-

³⁷ M. BUDYN-KULIK: *Umyślność w prawie karnym i psychologii...*, s. 508.

³⁸ Wyr. SN z dnia 14 czerwca 2010 r., IV KK 65/10. OSNwSK 2010/1/1191; post. SN z dnia 5 grudnia 2008 r., IV KK 203/08. Prok. i Pr. – wkł. 2009/6/2.

³⁹ Wyr. SA w Gdańsku z dnia 7 grudnia 2010 r., II Aka 26410. „Przegląd Orzecznictwa Apelacji Gdańskiej” 2012, nr 2, s. 144-156.

⁴⁰ Post. SN z dnia 15 maja 2014 r., IV KK 8/14. LEX nr 1491137.

⁴¹ Zob. SN w wyroku z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/055. OSNKW 2006/5/50; wyr. SA w Katowicach z dnia 16 grudnia 2004 r., II Aka 223/04. KZS 2005/7-8/98; M. BUDYN-KULIK: *Umyślność w prawie karnym i psychologii...*, s. 511; Ł. POHL. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. R. STEFAŃSKI..., s. 200; wyr. SA w Białymstoku z dnia 29 listopada 2012 r., II Aka 204/12. OSAB 2012/4, s. 53 i nast.

nia miał zamiar popełnienia wszystkich zindywidualizowanych, co najmniej w ogólnym zarysie, zachowań składających się na czyn ciągły⁴². Można więc w pierwszej kolejności sformułować wymóg, że zachowania składające się na czyn ciągły winny być zindywidualizowane, skonkretyzowane przez sprawcę przed podjęciem pierwszego z nich. Po drugie, sprawca przed rozpoczęciem czynu ciągłego powinien obejmować zamiarem te cechy poszczególnych zachowań, które odpowiadają znamionom przestępstwa⁴³. Wreszcie po trzecie, przestępca winien obejmować zamiarem okoliczność, że będzie je realizował w pewnych odstępach czasowych⁴⁴.

Nie każda z tych przesłanek spotykała się w doktrynie z pełną akceptacją. Zarzucano przykładowo, że co do niektórych znamion nie istnieją jeszcze na etapie planowania okoliczności, w których mogą zostać zrealizowane, ponieważ zależą od ziszczenia się układu sytuacyjnego, który być może pojawi się w przyszłości⁴⁵. Ostatecznie wydaje się, że sprawca nie musi bezwzględnie obejmować zamiarem wszystkich znamion planowanego czynu zabronionego. Wystarczy w istocie, aby w sferze jego świadomości pozostawał podmiot, znamię czasownikowe oraz przedmiot czynności wykonawczej (przynajmniej w ogólnym zarysie). Formułowanie podobnego wymogu względem okoliczności modalnych wydaje się zbyt rygorystyczne i utrudniające stosowanie art. 12 k.k. w praktyce.

Konkretyzacja z góry powziętego zamiaru może być również uzależniona od okoliczności sprawy, szczególnie przy przestępstwach przeciwko wolności seksualnej. W postanowieniu z dnia 9 marca 2006 r.⁴⁶ Sąd Najwyższy wskazał, że wybór pokrzywdzonych w zbliżonych okolicznościach (podczas wyjazdów chóru w trasy koncertowe, gdy wśród chórzystów nie było stałego partnera skazanego, przy znajomości terminów i tras koncertowych, składów osobowych chórzystów oraz przy wpływie na dobór uczestników wyjazdu, przy podejmowaniu przez sprawcę decyzji, który z chórzystów będzie nocował w jego pokoju, licząc na to, że z racji pełnionej funkcji dyrektora chóru, swego autorytetu i wieku oraz oddalenia od rodziców małoletnich nikt mu się nie sprzeciwi) umożliwi przypisanie działania „z góry powziętym zamiarem”, bowiem dokonując wyboru małoletniego spośród innych chórzystów, sprawca upatrywał w nim obiektu przyszłych zachowań przestępczych, w kształcie obejmującym własne zindywidualizowane zachowania, co najmniej w ogólnych

⁴² Wyr. SA w Łodzi z dnia 12 października 2000 r., II Aka 155/00, Prok. i Pr. 2001/5/21; wyr. SN z dnia 26 marca 1999 r., IV KKN 28/99. OSNPK 1999/10/2.

⁴³ M. GAŁĄZKA. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. A. GRZEŚKOWIAK..., s. 160.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 160.

⁴⁵ M. BUDYN-KULIK: *Umysłność w prawie karnym i psychologii...*, s. 512.

⁴⁶ V KK 271/05. OSNKW 2006/5/50.

zarysach. W głosie do powyższego Andrzej Zoll zauważył, że nie jest łatwo rozróżnić z góry powziętego zamiaru powtarzania zachowań realizujących znamiona typu czynu zabronionego od występującego u sprawcy nastawienia, prowadzącego do tego, że przy każdej nadarżającej się okazji powstaje u niego zamiar popełnienia czynu realizującego znamiona typu czynu zabronionego⁴⁷. Dalej podniósł, że konstrukcja czynu ciągłego znajduje zastosowanie tylko w pierwszej sytuacji, sprawca sam stwarza wówczas warunki umożliwiające mu realizację wcześniej podjętego zamiaru, natomiast w wypadku drugim powstanie zamiaru jest wynikiem nowo powstałego bodźca zewnętrznego lub wewnętrznego. Myśl ta klarownie pozwala odróżnić „z góry powzięty zamiar”, kształtujący stronę podmiotową sprawcy, od okoliczności przedmiotowych, polegających na wyzyskaniu przez sprawcę sprzyjających okoliczności popełnienia przestępstwa.

Znamiona strony podmiotowej, w tym „z góry powzięty zamiar”, wymagają dowodzenia go w toku postępowania, a nie jedynie jego domniemania⁴⁸. Jest to trudne o tyle, że o rodzaju strony podmiotowej zwykle jedynie wnioskujemy na podstawie zewnętrznych przejawów zachowania sprawcy⁴⁹. Przy pojedynczym czynie stroną podmiotową można często odtworzyć z okoliczności przedmiotowych czynu – zachowania się sprawcy przed popełnieniem przestępstwa, sposobu działania, rodzaju użytego narzędzia, zachowania się po czynie⁵⁰. Ustalenie zamiaru dopuszczenia się kilku zachowań z góry powziętym zamiarem jest zadaniem dużo trudniejszym z uwagi na konieczność odtworzenia strony podmiotowej sprawcy już na początku pewnego kontinuum przestępczego. Bez współpracy ze strony oskarżonego, polegającej na złożeniu wiarygodnych wyjaśnień, często nie jest to możliwe. Zwykle nieustalenie działania sprawcy „z góry powziętym zamiarem” jest dla niego niekorzystne ze względu na konieczność przyjęcia wielości przestępstw zamiast jednego, dlatego zdarza się, że można liczyć na dalej idącą kooperację ze strony oskarżonego.

Inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku tzw. czynów przepołowionych, gdy poszczególne zachowania, potencjalnie składające się na czyn ciągły, samodzielnie nie stanowią przestępstw, a jedynie wykroczenia. Istnieje bowiem grupa przestępców notorycznie kradnących mienie ze sklepów, pilnujących zarazem, by wartość skradzionego towaru nie

⁴⁷ Glosa do postanowienia SN z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/05. LEX/el.

⁴⁸ Wyr. SN z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 197/18. LEX nr 2509582.

⁴⁹ M. BUDYN-KULIK: *Umysłność w prawie karnym i psychologii...*, s. 516.

⁵⁰ Zob. wyr. SN z dnia 9 maja 1974 r., III KR 388/73. OSNKW 1974/7-8/137; wyr. SA w Krakowie z dnia 5 września 1996 r., II AKa 193/96. Prok. i Pr. 1997/3/18, wyr. SA w Łodzi z dnia 15 marca 2011 r., II AKa 28/01. Prok. i Pr. 2002/4/13.

przekroczyła górnej granicy wykroczenia⁵¹. Próba odpowiedzi na ten stan rzeczy była nowelizacja k.k.⁵², dodająca do art. 12 k.k. z dniem 15 listopada 2018 r. § 2, w myśl którego odpowiada jak za jeden czyn zabroniony wyczerpujący znamiona przestępstwa ten, kto w krótkich odstępach czasu, przy wykorzystaniu tej samej albo takiej samej sposobności lub w podobny sposób popełnia dwa lub więcej umyślnych wykroczeń przeciwko mieniu, jeżeli łączna wartość mienia uzasadnia odpowiedzialność za przestępstwo. Choć samą zmianę można ocenić pozytywnie, można zadać pytanie, czy krótkie odstępy czasu należy w tym przypadku rozumieć podobnie, jak ukształtowało się to dotychczas na gruncie czynu ciągłego. Nie budziło wówczas wątpliwości, że za takie uchodzą odstępy kilkunastodniowe⁵³, w orzecznictwie proponowano jednak również okresy kilkumiesięczne⁵⁴, a w doktrynie akceptowano również, poprzez analogię do art. 6 § 2 k.k.s., okresy do 6 miesięcy⁵⁵. Wydaje się jednak, że stany faktyczne, stanowiące przyczynek do wprowadzenia art. 12 § 2 k.k., przemawiają za koniecznością ścisłego wykładania „krótkich odstępów czasu”, dopuszczając okresy maksymalnie kilkunastodniowe.

Trudności dowodowe związane z wykazaniem strony podmiotowej towarzyszącej sprawcy są na tyle doniosłe, że przypisanie sprawcy działania „w wykonaniu z góry powziętego zamiaru” szczególnie często znajduje się w polu krytyki podniesionej w środkach odwoławczych, w razie sformułowania takiego zarzutu przez obrońcę oskarżonego. Rozchodzi się o to, czy istnieje po jego stronie *gravamen*, skoro może podejmować działania wyłącznie na korzyść oskarżonego. Z jednej strony przypisanie sprawcy czynu ciągłego zawiera w sobie element wartościujący, określający, że sprawca od razu założył dopuszczenie się więcej niż jednego działania składającego się na czyn zabroniony. Ta okoliczność może natomiast wpływać negatywnie na ocenę całości określonego w ten sposób czynu przestępnego i mieć znaczenie dla wymiaru kary⁵⁶. Z drugiej jednak strony zarzut taki można uznać za niedopuszczalny z uwagi na bezwzględny obowiązek działania obrońcy na korzyść oskarżonego. Wynika to z konsekwencji czynu ciągłego – uznanie przypisanych oskarżonemu

⁵¹ Zob. <https://www.newsweek.pl/polska/spoleczenstwo/zlodzieje-w-polskich-skle-pach-kto-kradnie/eq58bsv>; <https://www.tvp.info/22476436/zlodzieje-lawinowo-kradna-przedmioty-do-437-zl-do-tej-kwoty-to-wykroczenie> [dostęp: 24.03.2019].

⁵² Dz.U. 2018, nr 2077.

⁵³ Zob. post. SN z dnia 18 września 2003 r., III KK 159/02. LEX nr 81203; wyr. SN z dnia 5 kwietnia 2000 r., V KKN 41/00. LEX nr 50957.

⁵⁴ Post. SN z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/05. OSNKW 2006/5/50.

⁵⁵ Na gruncie art. 91 § 1 k.k. S. ŻÓŁTEK. W: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116...*, s. 1158.

⁵⁶ Zob. uzasadnienie wyroku SN z dnia 17 marca 2011 r., III KK 283/10. LEX nr 846387.

zachowań za jeden czyn zabroniony jest rozstrzygnięciem korzystniejszym dla oskarżonego aniżeli przypisywanie mu odrębnych przestępstw, wymierzenie za nie kar jednostkowych i ewentualne orzekanie kary łącznej. W orzecznictwie wskazywano ponadto, że żądanie obrońcy jest dla oskarżonego niekorzystne także w świetle zasad dotyczących prawnej oceny czynu w aspekcie problematyki wiążącej się z zagadnieniem powagi rzeczy osądzonej. Rozchodzi się o konsekwencje ujawnienia kolejnych czynów przestępczych oskarżonego. Gdyby jego zachowanie uznać za dwa odrębne przestępstwa, istniałaby możliwość odrębnego rozpoznawania takich spraw i pociągnięcia oskarżonego ponownie do odpowiedzialności. Z kolei uznanie czynu za czyn ciągły taką możliwość wyklucza, albowiem skazanie z zastosowaniem art. 12 k.k. oznacza, że całość zachowania przestępczego sprawcy została już oceniona i objęta orzeczoną karą⁵⁷.

Która z przywołanych koncepcji wydaje się poprawniejsza? Wydaje się, że druga, zwłaszcza biorąc pod uwagę konkretny kontekst sytuacyjny, w którym Sąd Najwyższy wydawał pierwsze z przywołanych orzeczeń. Zauważono wówczas, że przypisanie czynu ciągłego umożliwia przyjęcie fikcji prawnej, według której uważa się, że sprawca w miejsce dwóch lub więcej czynów zabronionych, w tym przestępstw, dopuszcza się jednego przestępstwa stanowiącego czyn ciągły, przewidującego tożsame granice kary z odpowiedzialnością jak za pojedyncze przestępstwo. W rozpoznawanej wówczas sprawie alternatywą dla czynu ciągłego było przewidziane w art. 91 § 1 k.k. nadzwyczajne obostrzenie kary wymierzonej za pozostające w ciągu przestępstwa, którego ustawa nie przewiduje w wypadku skazania za czyn ciągły. Sąd Najwyższy wskazał, że w tym konkretnym przypadku okoliczność ta traci na znaczeniu, jeśli zważyć, że oskarżony odpowiada w warunkach powrotu do przestępstwa z art. 64 § 2 k.k., który przewiduje możliwość analogicznego obostrzenia kary. Powstaje natomiast pytanie, czy rozstrzygnięcie sądu byłoby podobne, gdyby nie te nadzwyczajne okoliczności, tj. że granice wymiaru kary kształtowały się identycznie, niezależnie od uznania, czy czyny sprawcy winny być traktowane jako jedno czy wiele przestępstw. Wydaje się, że nie, albowiem z reguły przyjęcie wielości przestępstw prowadzi do ustalenia wyższych granic kary i możliwości wymierzenia kary surowszej. Rodzi to również dla sprawcy niekorzystne konsekwencje na przyszłość, umożliwiając pociąganie do odpowiedzialności za kolejne czyny przestępne, które – w razie przypisania mu działania w warunkach czynu ciągłego – objęte byłyby powagą rzeczy osądzonej.

⁵⁷ Tak wyr. SA w Gdańsku z dnia 17 września 2009 r., II AKa 181/09. LEX nr 563030.

Powyższe rozważania pokazują wątpliwości, jakie rysują się w związku z zaledwie jedną przesłanką czynu ciągłego, tj. podjęciem zachowań „w wykonaniu z góry powziętego zamiaru”. Problemy związane ze stosowaniem art. 12 k.k. wciąż żywo odbijają się w doktrynie i judykaturze. Wynika to w znacznej mierze z tego, że oparcie głównego ciężaru selekcji na przesłance podmiotowej powoduje, że znalezienie stabilnego fundamentu dla czynu ciągłego nie jest możliwe. Nie można obarczać za ten stan rzeczy czyn ciągły, ponieważ obowiązujące wcześniej konstrukcje również nie były doskonałe.

W Kodeksie karnym z 1969 r. również przy przestępstwie ciągłym występowało kryterium subiektywne, odwołujące się do jedności zamiaru. Definiowanie tego warunku przebiegało jednak różnorodnie. O ile jednak A. Sadowski rozumiał je jako obejmowanie zamiarem z góry określonych działań karalnych⁵⁸, już A. Zębik zwracał uwagę, że zamiarem ma być objęta chęć przeprowadzenia działalności przestępnej przy wykorzystaniu dogodnej sposobności w formie odpowiedniego układu sytuacji życiowej⁵⁹. Z kolei W. Wolter wskazywał, że zamiar musi obejmować w ogólnych zarysach zindywidualizowane czynności wykonawcze, w stosunku do których czyny przedstawiają się jako ratalne jego wykonanie⁶⁰. Wreszcie niektórzy utożsamiali kryterium podmiotowe z identycznością zamiaru przestępczego, ogólnym zamiarem atakowania naruszonego dobra, następującym sukcesywnie⁶¹. Oznacza to, że i wcześniejsza konstrukcja przestępstwa ciągłego nie pozwoliła na stworzenie solidnych fundamentów dla kryteriów wiążących swoje podstawy ze stroną podmiotową.

Wydaje się po prostu, że instytucje opierające się na kryteriach subiektywnych muszą być skazane na pewną chybotliwość. Ustalenie powzięcia przez sprawcę zamiaru z góry opiera się bowiem w dużej mierze na deklaracji sprawcy w postępowaniu karnym⁶². Trudno jednak zrezygnować z takiej przesłanki w sytuacji, gdy to właśnie zamiar sprawcy pozwala wyodrębnić z *continuum* jego zachowania pewien fragment. W konsekwencji należy zaakceptować taki stan rzeczy, dążąc jedynie do wypracowywania na przestrzeni kolejnych lat doskonalszych kryteriów pozwalających na ustalenie, czy sprawca działał „z góry powziętym zamiarem”. Obecnie, jak już wskazano powyżej, nie jest o to łatwo. Może to świadczyć o niefortunnej konstrukcji czynu ciągłego⁶³, choć i poprze-

⁵⁸ A. SADOWSKI: *Przestępstwo ciągłe*. Lublin 1949, s. 62 i nast.

⁵⁹ A. ZĘBIK: *Czyn a przestępstwo ciągłe*. RPEiS 1968, z. 2, s. 116.

⁶⁰ W. WOLTER: *Prawo karne*. Warszawa 1947, s. 388.

⁶¹ J. ŚLIWOWSKI: *Prawo karne*. Warszawa 1979, s. 115.

⁶² M. GAŁĄZKA: *W: Kodeks karny. Komentarz*. Red. A. GRZEŚKOWIAK..., s. 160.

⁶³ POL. W. WOLTER: *O warunkach orzeczenia kary łącznej*. NP 1962, nr 1, s. 19; W. GRZYB: *Realny zbieg przestępstw. Analiza dogmatyczna na tle kodeksu karnego z 1997 r.* Warszawa 2013, s. 302–304.

dzająca ją w poprzednich kodeksach konstrukcja przestępstwa ciągłego spotykała się tak w doktrynie, jak i w orzecznictwie z wieloma wątpliwościami⁶⁴. Z uwagi na brak doskonalszych rozwiązań, trzeba ten stan rzeczy zaakceptować.

Bibliografia

Literatura

- BUDYN-KULIK M.: *Umysłność w prawie karnym i psychologii*. Warszawa 2015.
- DĄBROWSKA-KARDAS M., KARDAS P.: *Czyn ciągły i ciąg przestępstw w kodeksie karnym z 1997 r., Nowe Kodyfikacje Karne. Krótkie komentarze. Ministerstwo Sprawiedliwości. Departament Kadr i Szkolenia*. Warszawa 1998.
- GRZYB W.: *Realny zbieg przestępstw. Analiza dogmatyczna na tle kodeksu karnego z 1997 r.* Warszawa 2013.
- KAFTAL A.: *Przestępstwo ciągłe w polskim prawie karnym*. Warszawa 1985.
- KARDAS P.: *Przestępstwo ciągłe w prawie karnym materialnym*. Kraków 1999.
- Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*. Red. M. KRÓLIKOWSKI, R. ZAWŁOCKI. Warszawa 2017.
- Kodeks karny. Część ogólna. T. I: Komentarz do art. 1–52*. Red. W. WRÓBEL, A. ZOLL. Warszawa 2016.
- Kodeks karny. Komentarz*. Red. A. GRZEŚKOWIAK, K. WIAK. Warszawa 2019.
- Kodeks karny. Komentarz*. Red. M. FILAR. LEX/el 2016.
- Kodeks karny. Komentarz*. Red. R. STEFAŃSKI. Warszawa 2018.
- Kodeks karny. Komentarz*. Red. V. KONARSKA-WRZOSEK. Warszawa 2016.
- Kodeks karny. Komentarz*. Red. V. KONARSKA-WRZOSEK. LEX/el 2018.
- KUKUŁA Z.: *Czyn ciągły w świetle praktyki orzeczniczej*. WPP 2014, nr 4.
- LACHOWSKI J.: *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*. Warszawa 2010.
- MAŁECKI M.: *Trzy problemy z czynem ciągłym. Glosa do wyroku sądu apelacyjnego z dnia 17 września 2009 r., II AKa 181/09*. GSP 2011, z. 2.
- MARASZEK M.: *Glosa do wyroku s. apel. z dnia 19 września 2013 r., II AKa 268/13*. LEX/el 2014.
- Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*. Red. W. WRÓBEL. Kraków 2015.
- SADOWSKI A.: *Przestępstwo ciągłe*. Lublin 1949.
- ŚLIWOWSKI J.: *Prawo karne*. Warszawa 1979.
- WOLTER W.: *Głos w dyskusji w sprawie przestępstwa ciągłego*. PiP 1978, nr 2.
- WOLTER W.: *O warunkach orzeczenia kary łącznej*. NP 1962, nr 1.
- WOLTER W.: *Prawo karne*. Warszawa 1947.
- ZOLL A.: *Glosa do postanowienia SN z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/05*. LEX/el.
- ZĘBIK A.: *Czyn a przestępstwo ciągłe*. RPEiS 1968, z. 2.

⁶⁴ Zob. A. SADOWSKI: *Przestępstwo ciągłe*. Lublin 1949, s. 16; W. WOLTER: *Głos w dyskusji w sprawie przestępstwa ciągłego*. PiP 1978, nr 2, s. 111; A. KAFTAL: *Przestępstwo ciągłe w polskim prawie karnym*. Warszawa 1985, s. 5 i nast.

Orzecznictwo

- Wyr. SN z dnia 9 maja 1974 r., III KR 388/73. OSNWKW 1974/7-8/137.
- Wyr. SN z dnia 26 marca 1999 r., IV KKN 28/99. Prok. i Pr. – wkł. 1999/10/2.
- Wyr. SN z dnia 5 kwietnia 2000 r., V KKN 41/00. LEX nr 50957.
- Wyr. SN z dnia 22 listopada 2001 r., V KKN 544/99. LEX nr 558340.
- Wyr. SN z dnia 24 stycznia 2006 r., III KK 231/06. OSNwSK 2007/1/287.
- Wyr. SN z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/055. OSNWKW 2006/5/50.
- Wyr. SN z dnia 4 grudnia 2008, III KK 242/08. BPK 2009, nr 1.
- Wyr. SN z dnia 9 grudnia 2009 r., V KK 290/09. LEX nr 553738.
- Wyr. SN z dnia 14 czerwca 2010 r., IV KK 65/10. OSNwSK 2010/1/1191.
- Wyr. SN z dnia 4 sierpnia 2010 r., III KK 37/10. BPK 2010, nr 5/4.
- Wyr. SN z dnia 17 marca 2011 r., III KK 283/10. LEX nr 846387.
- Wyr. SN z dnia 10 marca 2013 r., WA 10/13. LEX nr 1347915.
- Wyr. SN z dnia 14 czerwca 2018 r., II KK 197/18. LEX nr 2509582.
- Post. SN z dnia 18 września 2003 r., III KK 159/02. LEX nr 81203.
- Post. SN z dnia 9 marca 2006 r., V KK 271/05. OSNWKW 2006/5/50.
- Post. SN z dnia 12 kwietnia 2007 r., WZ 7/07. OSNwSK 2007/1/817.
- Post. SN z dnia 5 grudnia 2008 r., IV KK 203/08. Prok. i Pr. – wkł. 2009/6/2.
- Post. SN z dnia 14 czerwca 2010 r., IV KK 65/10. OSNwSK 2010/1/1151.
- Post. SN z dnia 3 października 2010 r., V KK 96/11. LEX nr 1044083.
- Post. SN z dnia 15 maja 2014 r., IV KK 8/14. LEX nr 1491137.
- Post. SN z dnia 17 grudnia 2014 r., II KK 325/14. KZS 2015/4/12.
- Wyr. SA w Krakowie z dnia 5 września 1996 r., II AKa 193/96. Prok. i Pr. 1997/3/18.
- Wyr. SA w Łodzi z dnia 12 października 2000 r., II Aka 155/00. Prok. i Pr. 2001/5/21.
- Wyr. SA w Katowicach z dnia 16 grudnia 2004 r., II AKa 223/04. KZS 2005/7-8/98.
- Wyr. SA w Katowicach z dnia 30 marca 2006 r., II AKa 80/06. LEX nr 191757.
- Wyr. SA w Gdańsku z dnia 17 września 2009 r., II AKa 181/09. LEX nr 563030.
- Wyr. SA w Gdańsku z dnia 7 grudnia 2010 r., II Aka 26410. „Przegląd Orzecznictwa Apelacji Gdańskiej” 2012, nr 2.
- Wyr. SA w Łodzi z dnia 15 marca 2011 r., II AKa 28/01. Prok. i Pr. 2002/4/13.
- Wyr. SA w Katowicach z dnia 23 marca 2011 r., II Aka 468/10. KZS 2011/9/86.
- Wyr. SA w Łodzi z dnia 25 października 2012 r., II AKa 222/12. LEX nr 1237095.
- Wyr. SA w Poznaniu z dnia 25 października 2012 r., II AKa 210/12. LEX nr 1316255.
- Wyr. SA w Katowicach z dnia 31 października 2012 r., II AKa 222/12. KZS 2013/3/93.
- Wyr. SA w Katowicach z dnia 31 października 2012 r., II AKa 441/12. LEX nr 1236452.
- Wyr. SA w Białymstoku z dnia 29 listopada 2012 r., II AKa 204/12.